

Г.М. Горячковська

Харківський національний університет радіоелектроніки,
к. філос.н., доцент кафедри філософії**ПАМ'ЯТЬ-БУТТЯ В ЕТИЦІ СВОБОДИ ТА САМОЗДІЙСНЕННЯ**

Сьогодні етика свободи та самоздійснення особистості виглядає децю ілюзорно. Індивід, що має природне право на свободу та самовизначення, не вміє його здійснити. Соціальні інститути, які декларують, підтримують і захищають ідею свободи особистості, виявляються головним гальмуючим фактором на шляху реалізації цієї ідеї. Повноцінне виконання майже будь-якої соціальної ролі у цивілізованому суспільстві потребує інструментального мислення. Досліджуючи цю ситуацію, ми спостерігаємо поступовий дрейф від гуманістичних цінностей самоздійснення до трансгуманістичної ідеї антропотехнологічних перетворень людини. Стан внутрішнього та зовнішнього конфлікту наочно ілюструє сучасний перерозподіл практик пам'яті – базової складової людської свідомості, що протягом життя визначає ціннісні орієнтири особистості. Саме проблемі домінування пам'яті-володіння та згасання культури пам'яті-буття присвячена ця стаття

Ключові слова: буття, свобода, самоздійснення, пам'ять-буття, пам'ять-володіння, ресентимент.

А.Н. Горячковская

ПАМ'ЯТЬ-БЫТИЕ В ЭТИКЕ СВОБОДЫ И САМООСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Сегодня этика свободы и самоосуществления личности выглядит несколько иллюзорно. Индивид, имея естественное право на свободу и самоопределение, не умеет его осуществить. Социальные институты, которые декларируют, поддерживают и защищают идею свободы личности, оказываются главным тормозящим фактором на пути реализации этой идеи. Полноценное исполнение почти любой социальной роли в цивилизованном обществе требует инструментального мышления. Исследуя эту ситуацию, мы наблюдаем постепенный дрейф от гуманистических ценностей самоосуществления к трансгуманистической идее антропотехнологических изменений человека. Состояние внутреннего и внешнего конфликта наглядно иллюстрирует современное перераспределение практик памяти – фундаментальной составляющей человеческого сознания, которая на протяжении жизни определяет ценностные ориентиры личности. Именно проблеме доминирования памяти-обладания и угасанию культуры памяти-бытия посвящена эта статья.

Ключевые слова: бытие, свобода, самоосуществление, память-бытие, память-обладание, ресентимент.

A. Horyachkovskaya

MEMORY-BEING IN THE ETHICS OF FREEDOM AND SELF-REALIZATION

Today, the ethics of freedom and self-realization of the individual looks somewhat illusory. The individual, having a natural right to freedom and self-determination, does not have the right to implement it. Social institutions that declare, support and protect the idea of individual freedom are

the main inhibitory factor on the way to realizing this idea. The full implementation of almost any social role in a civilized society requires instrumental thinking. Investigating this situation, we observe a gradual drift from the humanistic values of self-realization to the transhumanist idea of anthropotechnological change in human. The state of internal and external conflict clearly illustrates the modern redistribution of memory practices - the fundamental component of human consciousness, which throughout life determines the value orientations of the individual. It is the problem of the domination of memory-possession and the extinction of the culture of memory-being that this article is devoted to.

Keywords: being, freedom, self-realization, memory-being, memory-possession, resentment.

Етика свободи в європейській традиції пройшла довгий та складний шлях. Розуміння свободи як фундаментального принципу людського існування сягає найдавніших філософських систем. Але зараз її найчастіше асоціюють з лібертаріанськими концепціями Нового часу, модернізованими протягом останнього століття, і відзначають певну кризу розуміння свободи у зв'язку з рівнем негативної свободи, якої досягла сучасна людина. Актуальність цієї кризи підкреслюють численні дослідження з проблеми ідентичності та самоздійснення особистості, що протягом півстоліття складають фокус уваги психологів, соціологів, культурологів. Виявляється, що сучасні соціальні інститути, які декларують, підтримують і захищають ідею свободи особистості – головний гальмуючий фактор на шляху її реалізації. Цей парадокс може бути розглянутий як споконвічне, неминуче і необхідне напруження між соціальним та індивідуальним, оскільки будь-яке суспільство встановлює фільтри усвідомлення реальності індивідом, обмежуючи і водночас стимулюючи його розвиток. Сучасне цивілізоване суспільство поряд із ідеалом самоздійснення у якості таких фільтрів пропонує цінність автономії особистості, прагматичності і підкресленої раціональності, що суттєво впливає на взаємини людини зі світом. Досліджуючи цю ситуацію ми можемо спостерігати поступовий дрейф суспільних настроїв від гуманістичних цінностей самоздійснення до трансгуманістичної ідеї антропотехнологічних перетворень людини заради «кращого світу для кращих людей», які нібито здатні сприяти і навіть ототожнюються з прагненням сучасної людини до самоздійснення.

Численні критики автономії особистості переконливо вказували на суттєві процеси перетворення суспільства – індивідуалізацію та атомізацію, виявляючи розбіжності між гуманістичною етикою і моральними колізіями соціального середовища (Е. Фромм, А. Швейцер, К. Лоренц, З. Бауман та багато інших авторів). Однією з підсумкових можна вважати роботу Ч. Тейлора «Етика автентичності» [1], де визначені та проаналізовані три фундаментальні соціальні хвороби-перешкоди на шляху до самоздійснення сучасної людини, – індивідуалізм, інструменталізм та «м'яка деспотія» бюрократичного суспільства. Індивідуалізм як здобуток європейської культури дозволяє кожному обирати власний спосіб жити, уникаючи жертви людини задля вищих сакральних цінностей. Але зворотною стороною стає втрата розуміння ієрархічності буття та свого місця в ньому, тобто смислу існування. Ідея самотності та самоздійснення індивіда замикається на саму себе, блокуючи повноцінний діалог людини із зовнішнім світом як умову творчості. Десакралізація світу призвела до заміни цінності ціною, жаги комфорту, нарцисизму й втраті співпричетності один до одного. Життя позбавлене високого цілепокладання і героїчного виміру, простір смислів різко звузився. Домінуючим способом спілкування людини зі світом стало інструментальне мислення – «одна з найпрестижніших форм розуму в нашій культурі», прикладом якої є математичне мислення та інші види формальних обчислень [1]. Ідеал картезіанського розкутого розуму лестить сучасному індивіду, сприяє прагненню опанування і встановленню контролю над світом (радикальна ситуація – кожний намагається контролювати кожного, видаючи це за практику самоздійснення).

Інструментальне мислення націлене на визначення найбільш економного способу досягнення цілі – присвоєння десакралізованого світу – світу-сировини, світу-ресурсу для наших проєктів. Найкраще співвідношення витрат та результату, тобто ефективність, є головною мірою успіху і спонукає до вибору високотехнологічних рішень. Різнобічна причетність, безпосереднє неупереджене спілкування людини зі світом, позбавлене думки про можливі вигоди, відмирає. А індивідуалізм і прагнення до комфорту як ідеалу інструменталізму призводять, на думку Ч. Тейлора, до третьої соціальної хвороби – відмови індивіда від участі у самоврядуванні на користь «безмежної опікунської влади». М'яка деспотія, що культивує інструменталізм та індивідуалізм, стає для багатьох нездоланною спокусою підкорення; самотній, пасивний, демотивований громадянин є продуктом цієї бюрократичної системи.

Міркування Ч. Тейлора вимушують повернутися до проблеми індивідуалізму у зв'язку з розумінням свободи, що демонструє сучасна людина. Соціальний тиск, як завжди, спонукає індивіда до прийняття та використання принципу панування-підкорення як фундаментального у системі відносин суспільство-індивід і таким чином гранично політизує проблему самоздійснення особистості. Свобода розуміється як можливість нав'язувати свою волю, домінувати, панувати над іншими. У сучасних умовах головним ресурсом як соціального тиску, так й здатності індивіда домінувати, є практика маніпуляції смислами у публічному просторі, тобто софістика. Феномен не новий (досвід античної традиції ретельно вивчений), але актуальний. Критичність до зовнішнього у поєднанні з некритичним ставленням до себе, релятивізм як апологія софістики, риторика та ерудиція на службі конкретної вигоди, яка поза все, – це визначні риси софістики як культурного феномену. Його наслідки також відомі: символічною жертвою є Сократ, що ціною життя викрив порочність софістики.

Зазвичай софістика культивує розуміння свободи як публічної розкутості, мірою якої є сама людина, тобто спокушає свавіллям риторики та її наслідків. Орієнтація сучасного індивіду на опанування світу як головну практику самоздійснення поєднується з етичним релятивізмом. Інструментальне мислення, спрямоване на об'єкт, критично зважає його характеристики у пошуках оптимального рішення. Цей процес відпрацьований до автоматизму складною системою соціалізації, оскільки він є одним з головних соціальних фільтрів сучасного цивілізованого суспільства. Раціональне мислення, націлене на конкретний результат, підігріває прагнення до володіння; а принцип ефективності легітимізує свавілля людини. Свобода-свовілля робить людину залежною від пристрасті володіння, але засліплена людина не здатна збагнути внутрішнє протиріччя. Цю проблему у ХХ столітті намагалися вирішити представники екзистенціалізму і гуманістичної етики, психологи і соціологи.

Позитивна свобода як усвідомлене ставлення до власної волі, як визволення творчих спонукань у прагненні до істини потребує самопізнання, на що вказував ще славетний Сократ. Мета свободи – бути людиною, тобто осягнення сутності людини через невтомну практику самопізнання і творчого неупередженого діалогу зі світом. Таке розуміння свободи ускладнене сучасними соціальними настановами на об'єктне мислення і передбачливу активність. Індивід має природне право на свободу самовизначення, але не вміє його здійснити, оскільки соціальна дійсність від самого початку пробуджує в ньому деструктивні імпульси. Цю ситуацію внутрішнього та зовнішнього конфлікту наочно ілюструє сучасний перерозподіл практик пам'яті – базової складової людської свідомості, що протягом життя визначає ціннісні орієнтири особистості. Пам'ять як феномен фіксації, зберігання, згадування і забування досвіду, відіграє ключову роль в існуванні всіх відомих практик¹. І саме вона є умовою

¹ Як відомо, Мнемосіна, богиня Пам'яті, володарка Всевідання, була матір'ю муз, що протегували усім наукам та мистецтвам.

формування, встановлення та існування ідентичності, умовою самоздійснення особистості.

Формуванню науки про пам'ять, що виникла наприкінці XIX століття, передували віки зачаклованого ставлення і філософських розмірковувань про здатності людини відтворювати минуле в сьогоденні, усвідомлюючи його саме як минуле. Метафізичні концепції пам'яті, що виникли у давнині розглядали її як дар, що здатний відкрити людині істину. Найбільш виразний приклад такого розуміння пам'яті міститься в філософії Платона. Його славетний вчитель, Сократ вважав та практикою майєвтики доводив, що пробудження істини як спогаду душі складає сенс людського існування. Платон за шляхом свого вчителя створив фундаментальну ідеалістичну концепцію, вказавши на зв'язок душі зі світом ейдосів та її здатність через пам'ять пізнавати сутність речей. З тих часів проблема пам'яті була предметом філософських розміркувань. У християнську добу її класичним тлумаченням стала палка та глибока думка Аврелія Августина, викладена у відомій Сповіді (X книга). Він вказував, що пам'ять для нього – місце зустрічі з самим собою: вона зберігає його власний досвід та прийнятий на віру досвід інших; вона містить багатство образів, з яких він створює майбутнє – вчинки, події, надії, – та знов обмірковує як сьогодення. Згадані концепції містять найдавніші висновки про значення пам'яті для практики самопізнання і творчого розкриття людської природи.

У XX столітті, розглядаючи проблему володіння і буття, до цієї теми звернувся Е.Фром. Він вказав на різницю між двома типами пам'яті – пам'яттю-буттям і пам'яттю-володінням. «Згадка за принципом буття являє собою активне відтворення слів, думок, зорових образів, картин, музики; інакше кажучи, конкретний факт, який треба згадати, поєднується з пов'язаними з ним багатьма іншими фактами. При цьому встановлюються живі зв'язки, а не механічні чи логічні. Поняття пов'язуються одне з одним завдяки продуктивному процесу мислення (або відчуження), який активізується у пошуці потрібного слова» [2]. Характерною рисою цього типу пам'яті є ансамблевість у процесі оживлення спогаду у свідомості. Прикладом пам'яті-буття, на думку Е.Фрома, є метод вільних асоціацій, запропонований Фрейдом.

Пам'ять-володіння Е. Фром пов'язує з відчуженою фіксацією, зокрема на папері (фотографія, нотатки). «Нотуючи те, що я бажаю запам'ятати, я набуваю впевненості, що володію інформацією, і тому не роблю спроб утримати її у власній голові. Я впевнений у своїй власності, але лише доти, доки не загублю нотатки, бо тоді я втрачаю і пам'ять про цю інформацію. Я втрачаю також здатність до стійкого запам'ятовування, бо мій банк пам'яті перетворився на екстерналізовану у вигляді нотаток частину мене самого» [2].

Е. Фром бачив ключову проблему людського життя у відмінності любові до життя і любові до смерті, бо саме вона визначає різницю між буттям й володінням як способами існування людини; домінування одного над іншим пов'язував з особливостями індивідуальної та соціальної орієнтації у світі, структури характеру, спрямованості думок, відчуттів, вчинків. Буття як протилежність володінню і оманливій видимості – це життєлюбність і справжня причетність до світу, «істина реальність особи чи світу». Пам'ять-буття існує лише в умовах співпричетності, тобто завдяки усвідомлення людиною свого значення і відповідальності за нього, та у той же час це усвідомлення можливо лише у результаті спонтанного безпосереднього залучення до спілкування з аутентичною реальністю світу.

Сьогодні тенденція непропорційного поширення пам'яті-володіння, відзначена Е. Фромом сорок років тому, набуває сили: навколо безліч пристроїв, що відчужують пам'ять. Ми маємо безперечно величезні успіхи і здається неосяжні перспективи розвитку технологій. Фундаментом такого стану речей є міцні позиції позитивної науки, що культивує інструментальне мислення, і її невичерпна підтримка з боку

бізнесу і політики. Винахід електрики, подолання багатьох хвороб і мандрівки до космосу сьогодні нікого не дивують. Головне дивовижне досягнення науково-технічного розвитку – це винахід та розповсюдження цифрових технологій і пристроїв – «світ у кишені». Вражаючим сховищем ідей, архівом усього став Інтернет, фіксує життя в різних його проявах. Кожна цивілізована людина повинна пройти шлях залучення до технологічного апофеозу інформатизації, бо інакше її соціальна повноцінність піддається сумніву. Можливість повноцінного виконання майже будь-якої соціальної ролі у цивілізованому суспільстві потребує «знання комп'ютеру». Тиск соціального фільтру інструменталізму має численні наслідки. Дехто перебирається жити до віртуального світу, роздратовано реагуючи на сигнали фізичного буття. У розчаклованому світі перебуває зачаклована людина, майже позбавлена пам'яті-буття, перетворена на механічний передавальний пристрій для глобальної системи пам'яті-володіння (пригадується герой фільму Т. Гіллама «Теорема Зеро»).

Сучасні способи відчуження пам'яті замкнені на тотальну інформатизацію життя і стрімке скорочення живого спілкування та безпосереднього контакту зі світом природи. Увага людини прикута до штучних образів у режимі їх накопичення, калькуляції, маніпулювання. Спілкування (переважно дистанційне), скоріше зведено до обміну здобутками накопичення у режимі їх перерахування, ніж представляє ширий переказ пережитого, жваву бесіду, натхненну яскравими враженнями-переживаннями. Більшу частину «пережитого» можна знайти в картотечі безмежного штучного сховища симулякрів, яке має навіть свої «хмари». Сьогодні саме там все більше часу перебуває цивілізована людина, що розшукує/залишає спогади. Перенесення її уваги з Інтернету в оточуючу реальність сучасного міста наштовхується на черговий шар експресивних симуляцій у вигляді реклами, яка здійснює гіпнотичний вплив з метою інтелектуального підкорення. Телевізійна реальність, симулюючи почуття співпричетності, поглинає увагу глядача серіалами, ток-шоу, політичною і комерційною рекламою, а кульмінацією стає стрічка новин. Нова порція штучних образів атакує свідомість, поступово вихолощуючи здатність до співпричетності. І зачаклований розум не здатний збагнути, що коли практики фіксації буття переважають практики буття, гинуть обидві.

Людина, яка звикла до опосередкованого контакту з реальністю, поступово втрачає розуміння свого призначення і відчуття відповідальності, її інтелектуальний та моральний стан позбавлені того відчуття внутрішньої активності та життєвої сили, що необхідні для самовизначення. З одного боку вона втягнена у безперервну взаємодію зі штучними образами, що поглинають її увагу, не потребуючи напруження відповідального вибору, а з іншого – людина відвернута від екзистенційного виміру життя. Можна зауважити, що перебування у штучному середовищі природно для людини, яка сама його створює протягом тисячоліть (це, між іншим, одна з засновок трансгуманізму). Але справа в тому, що стрімкий розвиток технологій тиражування та потенціалізації тиражованого відрізав людину від головного джерела натхнення – світу унікального, одиничного, природного, створюючи творчий вакуум. Концептуалізація мистецтва – яскраве тому підтвердження.

Одним з механізмів, що блокують пам'ять-буття, переналаштовуючи її у режим володіння, є стан ресентименту, що відкрив світу Ф. Ніцше [3]. На відміну від Ф. Ніцше, який виводив з ресентименту істинну моральність, М. Шелер наполягав, що ресентимент – переживання знов та знов емоції, яка містить у собі посыл ворожості – є джерелом ціннісних деформацій, вони відчуються не лише на рівні суб'єктивного повсякдення, але й на рівні змін в історії моральних поглядів. Праця М. Шелера [4], написана понад сто років тому, дає можливість простежити зв'язок ресентименту з обома практиками пам'яті – буттям і володінням. На його думку, передумови ресентименту – безпідставна амбітність, прагнення до конкуренції та екзистенційна

зздристь до іншого – формуються на підґрунті індивідуалізму (апелюють до спрямованості індивіда реалізувати можливість/вимогу суспільства здійснити себе) і пропонують конкуренцію як головний метод самоздійснення. Людина, непомітно відволікаючись від питання власної автентичності, порівнює себе із оточуючими: порівнює майже буквально, «за технічними параметрами» приміряючи себе до іншого. Порівняння стає фундаментальною умовою осягнення власної цінності та цінності іншого. Безглуздість цієї процедури та несумісність із прагненням самоздійснення маскується її гіпнотичною простотою. Напруга ситуації порівняння знімається шляхом ціннісної девальвації «конкурента», тобто іншої людини.

У гонитві за все більшою значимістю виділяються два типи «оцінюючої людини»: та, що пов'язана із силою, – це кар'єрист, та інша, пов'язана зі слабкістю, – ресентиментна людина. (Слід розуміти, що в системі конкуренції смисложиттєві завдання виникають лише на підґрунті бажання бути більш значимим ніж інші. Встановлення рекорду на шляху до прогресу є головною мотивацією.) Відчуття неповноцінності та власного безсилля у цьому амбітному змаганні викликає ціннісну ілюзію ресентименту. Людина ресентименту перебуває у ситуації поступового поглинання позитивних цінностей уявними, смутно відчуває, що живе у світі омани, звільнитися з якого немає сил. М. Шелер наводить цікавий приклад ресентименту у зв'язку з особливостями типу мислення, що притаманне новітній філософії, «де люди приходять до своїх переконань не шляхом безпосереднього спілкування з самим світом та речами, але лише в критиці та через критику думок інших людей, в результаті чого прагнення до так званих критеріїв правильності цих думок стає важливішою справою мислячої таким чином людини...»² [4].

М. Шелер відзначає, що, на відміну від людини ресентименту, гідна людина має природну, наївну свідомість власної цінності та повноти власного буття, нібито вона сама по собі, незалежно а ні від чого вкорінена в універсумі [4]. Цей стан пам'яті-буття дозволяє вбирати все різноманіття змістів та форм того позитивно цінного, що є в інших людях, сповнюватися любові та щиро бажати оточуючим такого ж стану; людина відчуває радість повноти буття. Гідність не складається з почуття цінності окремих якостей, здібностей людини, вона є самою сутністю, буттям людини, яке не може зменшеним порівнянням будь з ким. Така людина залучається до цінностей у безпосередньому переживанні, поза селективного порівняння «більше»/ «менше» та доказів.

Колись М.К. Мамардашвілі писав, що повнота буття нібито розсипана в уламках тисячі дзеркал, кожний з яких має наше відображення. «..Буття є існуванням такої істоти, яка здатна подбати про своє існування»³ [5]. Людське життя потребує екзистенційного зусилля, щоб зібрати себе завдяки пам'яті, бо саме вона інструмент що «виробляє» людину. Він вказував, що у стародавній філософії, до Аристотеля, слово «пам'ять» означало наявність усього в одному моменті і було еквівалентом слова «буття». Пам'ять спирається на мислення («машину переживання»), потребує апарату, який дозволяє нам заново співвідносити себе з ідеями свободи і совісті, встановлювати зв'язок з гармонією світу. Саме творче мислення пам'яті-буття наповнює порожні форми змістом, оновлюючи і продовжуючи людське життя, збагачуючи культуру, народжуючи прагнення бути собою і надаючи сили для цього. Це процес здійснюється через катарсис; знов та знов; через зусилля самої людини. «Людська пам'ять і відсів, що здійснює історія, влаштовані абсолютно протилежно тому, як протікає життя. У кожен даний момент розум, благородство – безсилі, а в історичній пам'яті – все навпаки.

² Тут і надалі переклад мій за виданням Шелер М. Ресентимент в структурі моралей: пер. с нем. А. Н. Малинкина / М. Шелер. – СПб.: Наука, Университетская книга, 1999. – 231 с.

³ Тут і надалі переклад мій за виданням. Мамардашвили М.К. Необходимость себя. – М.: "Лабиринт", 1996. – 432 с.

Значить, все ж таки не безсилі, бо є органи завдяки яким ми можемо себе виробляти» [5].

Прагнення до розуміння іншого є необхідною умовою екзистенційного процесу збирання себе і складовою пам'яті-буття. Увага, відкритість і чуйність людини до іншого вкрай необхідні для розуміння. Міф та мистецтво протягом тисячоліть залучали людину до практики співчуття, емоційної причетності, емпатії. Естетична чутливість пробуджувала людську свідомість живила моральну культуру, забезпечувала її розвиток. Зображення життя через символічні образи, надихало людину збагнути відсутнє в емпіричній реальності – універсальні смисли, що складають горизонт людського буття, збагнути нескінченність. Людина намагалася зібрати себе через ці вельми затратні акти занурення у смисли, але не мала однозначного, об'єктивного результату, тобто у цьому діалозі людини з нескінченним нібито не було істотного прогресу. «У змісті того, що трапиться після того, як я спробую зібрати себе, і того, що виказувало б мене в цілому, світилося б через нього, – немає нічого такого, що можна було б вивести із якоїсь готової системи правил, зробити якоюсь кінцевою ланкою дедукції» [5]. Немає правил на усі випадки життя.

Цивілізована людина все частіше обмежує сумнівну, з точки зору передбачуваності та результативності, практику буття на користь планування, моделювання та розрахунків. Обминаючи звернення до безпосереднього життя, вона прагне уникнути ризиків, страждань, втрат та розчарувань і віддає перевагу безболісним процесам збирання символів, або імітує творчість, зображуючи символи через символи. У режимі тиражування і калькуляції, що позбавлений переживання, ми остаточно втрачаємо ключ до універсальних смислів. Пам'ять-володіння жадібно накопичує форми, які не здатна наповнити змістом. Свідченням цього є засилля конкретного алгоритмічного мислення: воно відмовляється розуміти поезію, мову алегорій та метафор, символічний вимір сакральних текстів, що пов'язує людину з горизонтом її буття.

Позитивна свобода як можливість здійснення внутрішньо притаманних людині творчих та найвищих спонукань забезпечується її здатністю до пам'яті-буття – стану спонтанного, безпосереднього занурення до життя. Ця практика самопізнання є головною умовою самоздійснення, збирання себе. Пам'ять-буття вимагає відкритості, чуйності та неупередженої уваги-співпричетності до іншого. Її пробудження та підтримання пов'язано зі здатністю людини до естетичного переживання, почуття благоговіння, подяки і любові. Пам'ять-буття – єдиний шлях до досягнення універсальних сенсів буття, і цей шлях поза будь-якою інтелектуалізацією та об'єктивацією. Головна перешкода на цьому шляху – нестримна жага володіння, що живиться практикою пам'яті-володіння, прагне тотального контролю через безперервну фіксацію і формалізацію буття. Пам'ять-володіння позбавлена морального почуття, її «етика передбачуваного» – інструкція до людини – пригнічує бажання бути, спотворює розуміння себе, культивує страх зникнення, небуття. Але у граничній ситуації людина приречена на спалах пам'яті-буття, бо лише так ми здатні знаходити/ здійснювати себе. Чи зможе людина обрати цей стан, утриматись в ньому – залежить лише від неї.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Тейлор Ч. Етика автентичності: пер. з англ. / Ч. Тейлор – Вид. друге. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – 128 с.
2. Фром Е. Мати чи бути? : пер. з англ. / Е. Фром. К.: Укр. письменник, 2010. – 222 с.
3. Ніцше Ф. Генеалогія моралі / Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі: пер. з нім. А. Онишко. / Ф. Ніцше. – Львів: Літопис, 2002. – 320 с.
4. Шелер М. Ресентимент в структурі моралей: пер. с нем. А. Н. Малинкина / М. Шелер. – СПб.: Наука, Университетская книга, 1999. – 231 с.
5. Мамардашвили М.К. Необходимость себя. / М.К. Мамардашвили. – М.: Лабиринт, 1996. – 432 с.